

Dietrichas A. Loeberis

Molotovo-Ribbentropo pakto padariniai nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai tarptautinės teisės požiūriu

Molotovo-Ribbentropo pakto (toliau tekste Paktas) padariniai dar ir šiandien nėra pilnai likviduoti.

1. “Buksuojantis” Lietuvos valstybingumo tęstinumo klausimas yra vienas iš Pakto padarinių.

Šiuo metu egzistuoja plačiai paplitusi nuomonė, jog Lietuva užsitikrino visas sąlygas, kad galėtų planuoti savo šalies ateitį ir kad pagrindinis jos uždavinys šiandien yra integravimasis į įvairias Europos struktūras. Deja, viena aplinkybė labai silpnina Lietuvos tarptautinį statusą ir yra didelis kliuvinys norimam Lietuvos užsienio politikos vykdymui. Ši aplinkybė tiesiogiai išplaukia iš juridinių Pakto padarinių, kuriuos norėčiau trumpai panagrinėti. Kalbu apie Lietuvos nepriklausomybės tęstinumo klausimą. Kitaip sakant, klausimas slypi tame, ar Lietuva iš tikrųjų tęsia savo valstybingumą, kurį ji turėjo prieš antrą pasaulinį karą. Šis klausimas liečia, pavyzdžiui, pasirašytas sutartis, valstybės turtą ir skolas. Jeigu atsakytume neigiamai, tai reikštų, kad Lietuva yra nauja valstybė, kuri atsiskyrė nuo SSSR apsisprendimo teisės pagrindu. Taigi, Lietuvos valstybingumo tęstinumo klausimas “buksuos” tol, kol Lietuvos tęstinumas nebus visuotinai pripažintas.

“Buksuojančio” tęstinumo padariniai, taigi ir kitos iš Pakto išplaukiančios pasekmės jaučiamos įvairiose sferose. Norėčiau trumpai apsistoti ties trimis iš jų: teisine literatūra, kitų valstybių veiksmais ir Lietuvos statusu tarptautinėse organizacijose, nes kol kas Lietuvoje mažai parašyta apie šiuos klausimus.

1. Teisinė literatūra

Teisinės literatūros autoriai dažnai sutinka su Lietuvos pretenzijomis tęsti prieškarinės Lietuvos valstybingumą (čia ir toliau pranešime kalbant apie Lietuvą turima galvoje visos trys Baltijos šalys). Deja, šiuo klausimu vis dar polemizuojama. Dalis teisinės literatūros remia priešingą nuomonę. Publikacijos, išreikšiančios tokią nuomonę, spausdinamos ne kokiuose nors kraštutinių pažiūrų žurnaluose, bet labai respektabiliuose Amerikos, Anglijos, Prancūzijos, Rusijos ir Vokietijos periodiniuose leidiniuose teisės klausimais. Trumpai kalbant, tęstinumo oponentai savo nuomonei paremti naudoja tris pagrindinius argumentus.

- Pirmasis argumentas: tęstinumas yra “teisinė fikcija”. Penkiasdešimties metų pertrauka yra per didelis laiko tarpsnis, kad būtų galima toliau tęsti valstybės santykius tokiam pat lygmenyje, kokie jie buvo prieš juos nutraukiant 1940 m. Reikia pradėti gyvenimą iš naujo, vadinasi atsižvelgiant ir į tarptautines sutartis (1).

- Antrasis argumentas: Sovietų Sąjunga pažeidė tarpvalstybinius įsipareigojimus ir susitarimus. Jos 1940 m. ultimatumas ir armijos pasiuntimas į Lietuvą prieštaravo tarptautinei teisei. Tačiau tai dar nereiškia, jog Lietuvos inkorporavimas į Sovietų Sąjungą neturėjo jokių pasekmių. Kitaip sakant, aneksija buvo teisėta. Taigi, dabartinė Lietuva yra nauja valstybė, kuri atsiskyrė nuo SSSR pasinaudodama tautų apsisprendimo teise (2).
- Trečiasis argumentas: 1940 metų ultimatumė atsispindėjo spaudimas ir grasinimai panaudoti jėgą, tačiau to meto tarptautinė teisė nedraudė tokių veiksmų. Be to, Lietuva pakluso Sovietų ultimatumui ir sutiko su Sovietų armijos įžengimu į jos teritoriją. Atsižvelgiant ir į šį faktą, galima teigti, jog aneksija buvo teisėta. Dar daugiau, aneksijos negalima anuliuoti atgaline data (3), kaip kad pasiūlė Lietuvos parlamentas 1990 metais.

Šie trys argumentai priklauso ne man, o tęstinumo oponentams.

Deja, šie argumentai liko be Lietuvos juristų atsako. Nebuvo atsakyta nei visiems žmonėms suprantama kalba, nei atitinkamo lygmens teisine kalba atitinkamiems žurnalams.

Savaime aišku, kad tęstinumo oponentų žodis nėra paskutinis, sprendžiant šią problemą, ir kad visiškai įmanoma pateikti jiems svarius kontrargumentus. Bet šio pranešimo tikslas yra ne tas.

2. Kitų valstybių veiksmai

Panagrinėkime antrąją sritį: kitų valstybių veiksmus tęstinumo klausimu. Didelė dalis valstybių pripažįsta nepriklausomybę atstačiusią Lietuvą, kaip prieškario Lietuvos tęsėja. Deja, kai kurios šalys atsisako tai pripažinti. Kalbėsiu tik apie šalis, kurios palaikė diplomatinis santykius su prieškario Lietuva.

- Tęstinumą pripažįsta:

Europos Sąjungos šalys, su tam tikromis išimtimis. Kadangi Švedija buvo pripažinusi Lietuvos aneksiją, tai Lietuvos ir Švedijos diplomatiniai santykiai buvo užmegzti iš naujo. Austrija pagrindė Lietuvos pripažinimą, remdamasi tautų apsisprendimo teise, o ne nepriklausomybės atstatymu.

Kitos Europos valstybės, kaip antai Šveicarija, taip pat remiasi tautų apsisprendimo teise, bet nežiūrint to sutinka "atnaujinti" diplomatinis santykius. Reikia pabrėžti, jog buvusio "socialistinio bloko" šalys kaip Čekoslovakija (dabar Čekijos Respublika ir Slovakija), Lenkija, Rumunija ir Vengrija vienareikšmiškai pripažįsta Lietuvos valstybingumo tęstinumą. Pavyzdžiui, Rumunija konstatuodama savo poziciją ypač rėmėsi Molotovo-Ribbentropo paktu.

- Tęstinumo nepripažįsta:

pirmiausia, tęstinumo nepripažįsta Rusija, bet, atrodo, ir kai kurios kitos buvusios socialistinės šalys kaip Albanija, Bulgarija, Kuba ir Kinija. Iš geografiniu požiūriu nutolusių nuo Lietuvos šalių, kaip pavyzdžiui, Egiptas, Indija ir Japonija Lietuvos pripažinimo deklaracijose tęstinumas neminimas.

- Šalys, kurių veiksmai neįeina į tai, kas išvardyta aukščiau:

tai valstybės, kurios, kaip pavyzdžiui, Jugoslavija iš viso neatnaujino diplomatinių santykių.

3. Tarptautinės organizacijos

Tarptautinių organizacijų pozicija yra trečioji sfera, kurioje taip pat ryškiai atsispindi Pakto padariniai Baltijos šalims. Kai Lietuva buvo priimta į Jungtinių tautų sąjungą, Jungtinių tautų saugumo tarybos Prezidentas savo trumpame pareiškime paminėjo, jog Lietuva atgavo savo nepriklausomybę (5). Tačiau šio požiūrio nesilaikoma praktikoje. JTS, nustatydamą Lietuvos narystės įnašą, rėmėsi TSRS, o ne Lietuvos pateiktais duomenimis. Taigi išeina, jog JTS traktuoja Lietuvą kaip valstybę, atsiskyrusią nuo SSSR, o ne kaip valstybę atstačiusią savo nepriklausomybę. Panašios pozicijos laikosi ir Tarptautinė darbo organizacija.

Latvija vis dar bando, kad JTS pripažintų jos 1940 metų "okupaciją". Tuo tikslu 1998 m. Latvijos Parlamentas įpareigojo savo vyriausybę sugestijuoti JTS kreiptis patariamąsios nuomonės į Tarptautinį Teisingumo Teismą Hagoje. Klausimo, kurį siekia išsiaiškinti Latvija esmė yra tokia: kokius tarptautinius įsipareigojimus pažeidė SSSR per 1940 metų "Latvijos okupaciją" ir kokias juridines pasekmes sukėlė tie pažeidimai (8). Abejoju, ar die Latvijos tikslai bus pasiekti.

Europos Parlamentas Strasbūre jau 1983 metais laikėsi nuomonės, jog Lietuvai reikia atstatyti nepriklausomybę. Europos Taryba išėities tašku taip pat pasirinko nepriklausomybės atstatymą.

II. Pastangos Molotovo-Ribbentropo pakto padarinių panaikinimui

Teisinės literatūros, valstybių veiksmų ir tarptautinių organizacijų politikos analizė rodo, jog Pakto padariniai vis dar veikia ir , kaip vienas iš faktorių, atsiliepia Lietuvai. Štai Rusija atsisakė ratifikuoti sutartį ir nenustoja protestavusi prieš Lietuvos apsisprendimą savo saugumą susieti su NATO, motyvuodama tuo, jog Lietuva, kaip buvusi sovietinė respublika, priklauso Rusijos įtakojimo sferai.

Norint pašalinti karo primestas ir lig ьiol egzistuojančias Lietuvai problemas, karą laimėjusios ir pralaimėjusios šalys turi mažiausiai du būdus joms spręsti. Vienas jų yra tradicinis - taikos sutarčių pasirašymas, antrasis kelias - novatoriškas - būdas, kai nugalėtojai ir pralaimėję palieka nuo jų nukentėjusioms šalims sudaryti dvišales sutartis.

1. Tradicinė linkmė.

Šia linkme nuėjo tos Europos šalys, kurių nepalietė Paktas, kaip antai, Prancūzija ir Belgija. Šitos šalys atgavo savo žemes, kurias karo metu buvo aneksavusi Vokietija. Vokiečiai buvo išvaryti iš Čekoslovakijos, o Austrijos nepriklausomybė buvo atstatyta. Vokietijos karo nusikaltėliai buvo nubausti.

Kai kurioms šalims - Pakto aukoms - pavyko pasinaudoti šalių, kurių nelietė Paktas, praktika. Štai Jaltos ir Potsdamo konferencijų sprendimais Lenkijai už prarastas rytines žemes buvo kompensuota žemėmis vakaruose. O kas dėl Suomijos ir Rumunijos, tai nevietiniai vokiečiai buvo išvaryti, o teritorijų klausimai buvo sprendžiami taikos sutartimis. Molotovo-Rybentropo paktas pažeidęs tarptautines teises, buvo pasmerktas abiejų jį pasirašiusių šalių, t.y. Vokietijos Federacinės Respublikos ir TSRS.

2. Novatoriška kryptis

Šią kryptį pasirinko Lietuva, pasirašydama Europos Stabilumo Paktą. (ESP). Šį paktą 1995 m. pasirašė 52 OSCE šalys, jų tarpe Lietuva ir Rusija. OSCE buvo įpareigota prižiūrėti, kad būtų vykdomi ESP įsipareigojimai. ESP remiasi taip vadinamu "Kopenhagos kriterijumi", kurį Europos Taryba priėmė 1993 m. (11).

Nederėtų užmiršti, jog, vykstant deryboms dėl ESP pasirašymo, Rusijos karinės pajėgos vis dar buvo Lietuvoje. Taigi Lietuvai buvo gyvybiškai svarbu pasirašyti Europos Stabilumo Paktą, kad būtų išvesta Rusijos armija pritariant Vakarams (13).

Įprastine, o ne diplomatine kalba, tai reikštų, kad šalys kandidatės turi pačios susidoroti su Molotovo-Ribbentropo pakto padariniais. Antraip tariant, šalys kandidatės pačios privalo išsispręsti savąsias problemas.

Stabilumo Pakto ašis remiasi "geros kaimynystės sambūvio" principu. Šis principas reikalauja laikytis dviejų esminių reikalavimų:

- tautinių mažumų globa;
- tarptautinių susitarimų nustatytų sienų neliečiamumu.

Lietuva pripažino tautinių mažumų globą ir tarptautinių susitarimų nustatytų sienų neliečiamybę. Iš esmės, išeina, jog Lietuva, pasirašydama Stabilumo Paktą, atsisako savo teisių dėl Pakto padarinių panaikinimo.

Bet tai yra neteisinga šalių, kurios nukentėjo nuo Molotovo-Ribbentropo pakto, atžvilgiu. Mes žinome, jog šalys - nugalėtojos buvo atlygintos už II-me pasauliniame kare padarytus padarinius, "restitutio in integrum". Betgi tokius pačius Pakto padarinius patyrė ir šalys - aukos. Ir taip išeina, jog šalys, pasirašiusios Stabilumo Paktą, prisiima Sovietų įsipareigojimus ir tuo pačiu išaldo Molotovo-Ribbentropo paktą.

Galima sakyti, jog šalys, kurios pasirašė Stabilumo Paktą, sukūrė asimetriją Europos struktūrose, ir tai nežada stabilumo Europoje.

Veres D.A. Lebera isreferatam 1999.g. 14. Jūnija

- 1) Marti Koskenniemi, Marja Lehto, La succession d'états dans l'ex-URSS., *Annuaire Francais de Droit International*, vol. 38 (1992) pp. (191-198); Rein Mullerson, *New Developments in the Former USSR and Yugoslavia*, *Virginia Journal of International Law*, vol. 33 (1992/93) p.299 (308-315); Rein Mullerson, *The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia*, *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 42 (1993) p.473 (480-487); *Rapport preliminaire sur la succession d'états en matiere de traites* (Brigitte Stern, France), *International Law Association. Report of the Sixty-seventh Conference held in Helsinki, London, 1996*, pp.655-696 (668,674, 678-680, 682-683); Richard Visek, *Creating the Ethnic Electorate through Legal Restorationism*, *Harvard International Law Journal*, vol. 38 (1997) p.315 (329-330)
- 2) Oliver Doerr, *Die Inkorporation als Tatbestand der Staatensukzession*, Berlin, 1995, S. 350-355 (Schriften zum Voelkerrecht, Band 120)
- 3) S[tanislav] V. Černičenko, *Kontinuitet, identičnost I pravopreemstvo gosudarstv*, *Rossijskij ežegodnik meždunarodnogo prava 1996-1997*, Sankt-Peterburg, 1998, str. 9-41 (19-24, 36-38, 40); sk. Ari S.Chernychenko, *Ethnic Russians in the Baltics*, *International Affairs*, vol. 44 (1998) nr. 3, pp.118-123; Stanislavs Černičenko, 1940. Gada notikumi Baltija ka krievvalodigo iedzivotaju diskriminācijas iegansts, *Diena*, 1998.g. 27. Augusts, 11.lpp.; atbilde: Aivars Fogels, turpat, 28.augusts, 12.lpp.
- 4) Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality in the Baltic States*, Ph.D.dissertation, University of Cambridge, Faculty of Law, 1998; Inete Ziemele, *The Application of International Law in the Baltic States*, *German Yearbook of International Law*, vol. 40(1997) pp. 243-279 (262-263)
- 5) *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu ... 1918-1998*, Riga, 1999, 543 lpp; sk. Ari *Latvija, Starptautiskas organizācijas, Starptautiskie līgumi. Sastādītāji: Ineta Ziemele, Gunars Kusinš*, Riga, 1996, 124 lpp.
- 6) "The independence ... of Latvia Was regained peacefully ..." UN Security Council. *Official Records*, 46th year, 1991, UN Doc. S/INF/47, p.49. ; sal. Ziemele, 1998 (4.verē), pp. 180, 183
- 7) Ziemele, *State Continuity* (4, verē), pp. 181-184; *Dokumenti* (5.verē); *Rapport interimaire ...*(Brigitte Stern, 1. Verē), *Report of the Sixty-eighth Conference...*, London, 1998, pp.616-658 (625-626)
- 8) *Latvijas Vestnesis 1998.g.jūnījs*, 2.lpp.
- 9) Dietrich A.Loeber, *The Russian-Latvian Territorial Dispute Over Abrene*, *The Parker School Journal of East European Law*. Columbia University, vol. 2 (1995) 537-559; tulkojum; *Latvijas Vesture 1996 nr. 5*, 50-60.lpp.

- 10) John Quigley, Mass Displacement and the Individual Right of Return, The British Year Book of International Law 1997, 68th year, Oxford, 1998, pp. 65-125 (101-104)
- 11) Pact on Stability in Europe, adopted on 20 March 1995 by the 52 states of OSCE at the Concluding Conference on the Stability Pact in Paris. Par Latvijas līdzdalību: Latvijas vestnesis 1995.gada 23.marts, 1., 3lpp.
- 12) Official Journal of the European Communities 1993 No.I. 339, pp. 1-2 (adopted on the basis of Art. J 3 of the Maastricht Treaty of 1992); Bulletin of the European Communities 1993 Nr.6
- 13) Laika, kad Latvija vel atradas PSRS sastava, Baltijas valstuPadome 1990.gada deklareja, ka Baltijas valstu "pilniga valstiskas neatkaribas atjaunopana ir startautisku sarunu priekpmets", kas versts uz "Otra pasaules kara seku likvidepanu". Restoration of the Independence of the Republic of Estonia. Selection of Legal Acts (1988-1991), Tallinn, 1991, pp. 84-85; Vosstanovlenie nezavisimosti Estonskoj Respubliki. Podboroka pravovykh aktov (1988-1991), Tallinn, 1991
- 14) Ministrs V[aldis] Birkavs, Atbilde Saeima uz jautajumu nr. 271, Latvijas Vestnesis, 1997.g.17.decembris, 7.lpp.
- 15.) [Valdis] Birkavs, Intervija, Neatkariga Rita Avize, 1999.g.7. jūnijs, 3.lpp.ar noradi uz Vacijas un Čehijas [1997.g.] deklaraciju [ta saukto "Schlussstrich-Erklaerung"]. Deklaracijas teksts: Bulletin der Bundesregierung 1997 Nr.7 S.61